

Liechtenstein nebo Lichtnštejn?

Poznámka k psaní jmen české šlechty

Kolem způsobu psaní příjmení šlechtických rodů se rozvíjí již několik let zajímavá diskuse. Pro mě osobně se toto téma stalo aktuálním ve chvíli, kdy jsem začal psát práci o liechtensteinské heraldice a hledal způsob, jak zapsat jméno osoby, která je soudobou německou literaturou nazývána Karl von Liechtenstein, českou Karel z Licht(e)nštejna, ve své době také např. Carl von Lichtenstain (von Nikolsburg) či Carolus de Lichtenstein... Dosavadní (mně známé) polemiky o současném pravopise šlechtických příjmení jsou myslím vedeny s přílišnou jednoznačností, která nesouzní s mnohovrstevnatostí tématu. Smyslem této poznámky není vyvracení jedněch a podepírání jiných názorů. Jde mi o připomenutí širších souvislostí, které dodávají zastáncům obou táborů motivaci, již si sami často ani nemusí být vědomi.

Liechtenstein

Význam Bubnovy miniučebnice heraldiky z roku 1986¹ podle mého názoru daleko předčil význam jiných obdobných textů. Nejenom kvůli vyprahlosti tehdejšího knižního trhu v tomto oboru, ale hlavně díky tomu, že kniha dokázala představit personální heraldiku jako stále živý obor. Znovu tu zazněla fascinující tónina kontinuity, která zřejmě nejvíce přitahuje mladé lidi k zájmu o dějiny šlechtických rodů. Z tohoto pohledu je myslím dobré chápat i autorova slova: „*Při výskytu vlastních jmen je v textu uplatňována zásada užívání skutečných forem vlastních jmen (psaných pravopisem staročeským nebo německým), kterými se jedinci i celé rody podepisovali a dodnes je užívají.*“ Psaní „skutečných forem“ vlastních jmen bylo polemikou s dosavadním pojetím (personální) heraldiky jako uzavřené kapitoly symbolického vyjadřování. Proti „národovecké“ tendenci české předválečné heraldiky² a „antiaristokratické“ tendenci heraldiky komunistické, byl postaven princip „skutečnosti“. Na méně abstraktní rovině z tohoto principu byla vytvořena opozice současné úřední podoby příjmení příslušníků šlechtických rodin a podoby, kterou jejich jménům vtiskl „úzus“ českých historiografických textů.

Důraz na prioritu současné podoby příjmení má několik důvodů: v moderní době se samo jméno stává tím, čím byl předtím znak - nositelem identity. Uvědomme si, jak složité je dnes dosáhnout změny byť jen délky samohlásky ve vlastním příjmení!

Původcem tohoto procesu fixace příjmení je především snaha státu zvýšit míru kontroly svých obyvatel. A tento zájem státu se přirozeně stává *všeobecně pocítovanou potřebou*, takže pevná fixace podoby příjmení je jedním z výrazných znaků dnešního jazyka. Navíc snaha zachovat původní pravopis nejen jmen, ale všech přejatých slov, je v češtině velmi silná.

Proces „globalizace“ pokročil ve vědeckém světě mnohem dál než v jiných oborech. S tím souvisí potřeba účelně pořádat stále větší množinu informací. A protože v humanitních vědách je základem katalogizace psaný text, je to jednotnost abecedy, která nám umožňuje vyhledávat informace, jež potřebujeme. Odtud další důležitý argument pro „skutečnou“ podobu šlechtických příjmení. Trvání na současném „úzu“, vzniklém v době konstituování moderního národa Čechů, je dnes překážkou při využívání výsledků českých prací zahraničními badateli...

Svůj problém se jménem Liechtensteinů jsem se tedy nejdříve pokusil vyřešit zapisováním křestních jmen v českých ekvivalentech, příjmení pak jako „Liechtenstein“. Zdálo se mi logické respektovat tuto podobu i v (nulové) příponě, což si vyžádalo připojení německých pádových předložek. V textu je pak Karel von Liechtenstein. Důsledné uplatnění této zásady pak Karlovi postavilo po bok Viléma von Rosenberg – Viléma z Rožmberka. Co s tím?

¹ Milan Buben, Heraldika, Praha 1986.

² Např. August Sedláček, Českomoravská heraldika II., Praha 1925, s. 5

Náhle jsme postaveni před otázku „jak skutečně se onen člověk podepisoval/ jakého byl jazyka?“. Při vyhraněné kosmopolitnosti vyšší šlechty je jednoznačnost kategorie jazykového národa nesmyslná. Nejpodstatnější je ovšem fakt, že takový přístup by vyžadoval neustálé dohledávání často nesnadno získatelných informací o „národnostním smýšlení“ české šlechty. Příklad Adama Vratislava hraběte „von z Bubna“ († 1711) ukazuje, jak celá věc může být složitá.

Dosud se jednalo vlastně jen o konkurenci německého a českého pravopisu. Požadavek po uplatnění transliterace příjmení oproti jejich „uzuálnímu“ transkribování se ovšem dotýká především staročeského pravopisu. Pokud budeme u Vratislavů z Mitrovic trvat na pravopise „Wratislaw z Mitrowicz“, neměli bychom u dávno vymřelých Žampachů z Potštejna psát „Ziampach z Potssteyna“? Potíže spojené s psaním „skutečné“ podoby příjmení jsou, zdá se, nedozírné.

Lichtnštejn

Zatímco zastánci psaní „skutečné“ podoby šlechtických příjmení (vedle Milana Bubna např. Petr Mašek či Vladimír Pouzar) se pokoušejí stávající „úzus“ změnit, jeho obhájci mají dostatek argumentů pro jeho zachování. Odvolávají se především na „úzus“ sám čili „kontinuitu psaní šlechtických jmen v novočeské či zčeštělé podobě, trvající v českých textech od minulého století, jak ji vidíme např. v díle Fr. Palackého, v soupisu predikátů Zíbrtovy Bibliografie české historie I, v soupisech predikátů v Heraldice V. Krále z Dobré Vody, v Českomoravské heraldice I, II M. Koláře a A. Sedláčka, v Heraldice K. Schwarzenberga, v Ottově slovníku naučném a v řadě dalších děl“³. Tato skutečnost kontinuity je doložena zásadním argumentem: v úředních zápisech existovala ve dvojjazyčném Českém království po staletí také dvojí podoba psaní příjmení. Takže Liechtenstein je pod zemským zákonem podepsán skutečně jako Lichtnštejn. Fonetická stránka slov byla po staletí primární, písemná podoba jazyka neměla zdaleka takový význam jako dnes.

Odtud je odvozen dnešní „úzus“. Ten ovšem, v rozporu s předkládanou představou kontinuity, není nikde pevně stanoven. Při podrobnějším nahlédnutí se ukáže jako značně rozporuplný a především nejednotný. Pokud jde o rodiny s cizojazyčným příjmením, které se do Českého státu přistěhovaly zhruba do 18. století, je historiografická produkce v psaní jejich jmen značně benevolentní⁴. V podstatě trvá jen na české pádové předložce a koncovce („ze Schwarzenberga“) a většinou počestuje druhou část složenin („štejn“ / „burk“). V průběhu posledního desetiletí je tato skupina příjmení evidentně stále častěji psána v hybridní německo-české podobě („z Dietrichštejna“). Ukazuje to na nezanedbatelný rys „úzu“ – novočeský „úzus“ nikdy zcela neabstrahuje od výchozí podoby jména, jinak bychom jméno Lobkowiczů psali foneticky prostě Lopkovicové. Tento (etymologický) rys bude podle mého názoru v následujících letech ještě výraznější.

Druhou část tvoří rodiny příšlé k nám od 18. století, u nich je většinou plně respektována původní podoba pravopisu jejich jmen. Nejproblematictější je situace u třetí skupiny – u starých českých rodin. Ty mají buď jména jazykově německá, nebo česká. V obou případech trvá „úzus“ na fonetickém přepisu (zejm. w/v a koncovky -cz resp. -tz/c). Pravopisnou podobu, kterou jménům přisoudil „úzus“, většinou nelze doložit jediným dobovým příkladem („ze Šternberka“ – dnes „Sternberg“, v 16. století např. „ze Ssternbergka“). Ale právě tím, že představuje novotvar, dovoluje vyhnout se neplodnému hledání (jediné) „skutečné“ podoby příjmení.

Tak i tak

Přejatá slova asimiluje čeština různě. Z dynastie Capet se klidně stali Kapetovci, zatímco bližší Wittelsbachové se u nás dosud nestali Vitlzpachy. Naproti tomu ale jméno Bourbonů málokdo vyslovuje „bourbon“, přičemž jejich soukmenovci Rohanové jsou pro nás vesele

³ Vladimír Růžek, Poznámka redakce. Sborník archivních prací 48, 1998, č. 2, s. 215-216.

⁴ 1900: Liechtenstein (Ottův slovník naučný), 1912: Lichtenštejn (Český časopis historický), 1925: Lichtenstein (Českomoravská heraldika II), 1930: Lichtenstein (Staromoravští rodové), 2000: Liechtenštejn (Český časopis historický)...

„rohání“ ač by měli být „roaní“. Válku růží vedli se svými příbuznými v češtině vždy Yorkové a ne Jorkové... Sám jazyk je nedůsledný.

Patovost celé situace ovšem vytváří hlavně všeobecný důraz na důslednost. Žádné řešení ale nemůže být uspokojivé, pokud se bude aplikovat jednotně⁵. Pokus vyrovnat se s tím představuje stanovisko Vladimíra Růžka („za redakci Sborníku archivních prací“). Ten se staví za zásadu psát šlechtická příjmení podle „úzu“, pokud patří instituci rodu a všem jednotlivcům do roku 1918 (kdy byly šlechtické tituly zrušeny a jejich držitelé museli přijmout občanská příjmení). Po roce 1918 trvá na pravopisu užívaném nositelem. Nechci tento návrh zlehčit primitivním paradoxem typu: „exkancléř Karel Schwarzenberg, vnuk Karla ze Švarcnberka“. Problematický se mi totiž zdá zejména časový mezník. V polovině 19. století se v češtině postupně prosadily zatím poslední zásadnější pravopisné změny (w/v, au/ou)⁶, které podoby příjmení typu „Lobkowicz“ či „z Gelenj“ definitivně učinily archaickými. V té době ovšem již tento zápis jmen byl fixovaný natolik, že reformě odolal. Pokud bychom tedy uvažovali o nějaké pravopisné hranici, pak by ji měla představovat právě polovina 19. století.

Je dobré si uvědomit, že otázka „zčešťování“ šlechtických jmen je často spíše „znovočešťování“. Jednotná transkripční pravidla pro starší české texty zatím neexistují a vzhledem k rozdílným názorům odborníků v blízké době asi nevzniknou.

Nový úzus

Pokusil jsem se ve zkratce co nejobektivněji porovnat oba přístupy k pravopisu šlechtických příjmení. Osobně je mi sympatičtější energie, kterou cítím za snahou po psaní „skutečných“ jmen. Tento záměr je ovšem spojen s tolika neřešitelnými obtížemi, že je ve větší míře neuskutečnitelný. Přesto je, myslím, z hlediska jazykového vývoje nepochybně progresivní. (Až frekvenční slovník jazyka českého v nejbližších letech ukáže, zda se z Lobkowiczů už stali Lobkowiczové, nebo ne.)

Co jsem tedy nakonec udělal? Pro starou českou a moravskou šlechtu do 19. století jsem se rozhodl být „uzuální“. Ovšem s výjimkou rodu Liechtensteinů, který žije na Moravě už od 13. století. Označil jsem ho jménem, které užívá dodnes⁷. Nechci totiž německým heraldikům (a kteří jiní než němečtí vědci se naši historickou vědou podrobněji zabývají?) stavět do cesty víc překážek než je nutné⁸. Píši o Lichtnštejnech jako o Liechtensteinech. Potom budou moci text mého článku v nějaké české bibliografii či internetové knihovně snadno vyhledat po zadání hesla: LIECHTENSTEIN. A pokud to tak udělá víc autorů, „úzus“ se postupně promění.

Jiří J. K. Nebeský
jjknebesky@seznam.cz

⁵ Přirozeně vedle „uzuální“ podoby bývá v mnoha textech doplněna v závorce i jiná užívaná podoba příjmení. V tomto článku se ale jedná především o místo, podle něhož bude text katalogizován – tedy o příjmení, které se objeví v titulku.

⁶ A třeba právě František Palacký tuto pravopisnou reformu až do své smrti ignoroval.

⁷ Přestože současná němčina píše středověké Liecht jako Licht.

⁸ Kdybychom byli například Srbové, neměli bychom jinou možnost než fonetický přepis.